

Krzysztof Pawłowski<sup>1</sup>

## KUŹNICA. SZKIC HISTORYCZNY. TRUDNE DZIEJE POGRANICZA

KUŹNICA. A HISTORICAL SKETCH.  
DIFFICULT HISTORY OF THE BORDERLAND

### **Abstrakt**

W artykule przedstawiono zarys historii Kuźnicy. Tereny miejscowości i okolice pierwotnie zamieszkiwali Jaćwingowie. W XII w. pojawili się na tych ziemiach osadnicy ruscy ze wschodu i mazowieccy z zachodu. Kolonizacja nabrała rozmachu w XV i XVI w. po wydzieleniu Puszczy Kuźnickiej z podziału Puszczy Grodzieńskiej.

Miejscowość otrzymała nazwę od rozpowszechnionego dawniej na tym terenie hutnictwa żelaza z rudy darniowej. W 1536 roku, na polecenie królowej Bony, zostało założone miasteczko Kuźnica, które dziesięć lat później otrzymało prawa miejskie. Od 1862 r. przez Kuźnicę przechodziła Kolej Warszawsko-Petersburska co doprowadziło do aktywizacji gospodarczej miejscowości.

W okolicach Kuźnicy burzliwie przebiegało Powstanie Styczniowe. W ramach represji Rosjanie skonfiskowali bardzo wiele majątków miejscowych ziemian a ich właścicieli zesłali na Sybir. W wyniku I wojny światowej i wojen Polski z bolszewicką Rosją o utrzymanie niepodległości Kuźnica doznała ogromnych zniszczeń co niewątpliwie przyczyniło się do utraty praw miejskich w 1921 r. Tuż przed wybuchem II wojny Kuźnica liczyła około 2000 mieszkańców, z czego ludności żydowskiej było 45%, a osób wyznania prawosławnego ok. 9%. Współżycie mieszkańców różnych wyznań i kultur układało się harmonijnie.

---

<sup>1</sup> Zespół Szkół w Kuźnicy

Konsekwencją II wojny światowej, obok ogromnych zniszczeń, jest pojawienie się po raz pierwszy w parusetletniej historii Kuźnicy granicy państwowej, która rozdzieliła na pół gminę, parafię, przecięła więzi rodzinne i kulturowe.

Nadgraniczne położenie Kuźnicy wpłynęło na zmianę funkcji miejscowości. Rozwój kolejowego i drogowego przejścia granicznego na wschodniej granicy przyczynił się do zdecydowanej zmiany struktury zawodowej ludności i do aktywizacji gospodarczej.

**Słowa kluczowe:** kolonizacja, rudy darniowe, prawa miejskie, kolej Warszawsko-Petersburska, wojny światowe, przejście graniczne.

### Abstract

The article constitutes an outline history of Kuźnica. The area was originally inhabited by the Jadwings. In the 12<sup>th</sup> c. Ruthenian settlers came from the east and Mazovians from the west. In 15<sup>th</sup> and 16<sup>th</sup> c., after the Kuźnicka forest (Puszcza Kuźnicka) was officially distinguished from the Grodzieńska forest (Puszcza Grodzieńska), rate of settlement increased significantly.

Kuźnica was named after iron smelting plants which used local bog ores. A town of Kuźnica was established in 1536 following orders of the queen Bona, and town charter was granted ten years later. Since 1862, Kuźnica was a stop-over on a railway linking Warsaw and St. Petersburg (Kolej Warszawsko-Petersburska), which facilitated economic development of the town.

As a result of the January Uprising turmoil Russians confiscated numerous estates belonging to Polish noblemen and many were sent to Siber. Kuźnica was significantly destroyed during the I World War and the Polish-Soviet War, which resulted in loosing of the town charter in 1921. Prior to the II World War, Kuźnica had about 2000 citizens among which Jews constituted 45% and Orthodox about 9%. Mutual understanding and cooperation between different cultures and denominations went smoothly.

The II World War resulted in major destruction of Kuźnica and a state border (Polish-USSR) going across the municipality, parish, families and cultures was created.

Presence of railway and road border pass significantly influenced and changed local economy, posing new challenges and threats.

**Key words:** settlement, bog ore, town charter, Warszawsko-Petersburska railway, Word Wars, border pass.

Tereny obecnej gminy Kuźnica pierwotnie zamieszkiwali Jaćwingowie, lud należący do grupy ludów bałtyckich, pokrewnych Litwinom, Łotyszom, Prusom. Nieprzebyte lasy, którymi pokryta była gmina, stanowiły wówczas najlepszy i najbardziej odpowiedni teren dla ich osadnictwa. Należeli oni do najodważniejszych ówczesnych ludów Europy. Odznaczali się namiętnym przywiązaniem do swego kraju, wiary i zwyczajów. Rozbici przez Leszka Czarnego za najście na jego ziemię w bitwie pod Wasilkowem w 1282 r. dzielny szczerp Jaćwingów schodzi z widowni dziejowej pozostawiając po sobie unikatowe obiekty, takie jak: kopce i dobrze zachowane cmentarzyska kurhanowe (Bujnowski 1939).

W XII w. pojawili się na tych ziemiach osadnicy ruscy od wschodu i mazowieccy od zachodu. Kolonizacja nabrała rozmachu w XV i XVI wieku i objęła powstałą z podziału Puszczy Grodzieńskiej – Puszczę Kuźnicką (Dobroński 2005). Niektóre źródła historyczne (Szołkiewicz 1881) utwierdzają nas w przekonaniu, że teren gminy Kuźnicy był już wówczas stosunkowo gęsto zaludniony. W miarę zagęszczania osadnictwa powstawały miasta.

Kuźnica – miejscowość leżąca w dolinie rzeki Łosośny (lewy dopływ Niemna) w odległości 23 km od Grodna i 17 km od Sokółki nazwę otrzymała od rudni położonej w głębi Puszczy Grodzieńskiej. W specjalnych piecach hutniczych, tzw. dymarkach w XV i XVI wieku wytapiano tu żelazo z rudy darniowej, której zasoby występowały w okolicach Kuźnicy, Kowali, Saczkowiec i Kuściniec. Pierwsza znana wzmianka źródłowa o istniejącej tu rudni pochodzi z 1508 roku (Wiśniewski 1977). Do tej pory na polach w okolicach Kuźnicy spotyka się bryły nadtopionej rudy darniowej, zwane bryndzą.

Pierwsze historyczne informacje o Kuźnicy pochodzą z 1536 roku. W 1536 roku Jerzy Zielepucha – urzędnik królewski rodem z Ziemi Witebskiej a od 1536 roku leśniczy grodzieński – na polecenie Królowej Bony, dla ludności osiedlającej się na terenach odległych od miasta Grodna, założył miasteczko Kuźnicę. Jej mieszkańcom nadał prawo do szynkowania miodu, piwa i gorzałki oraz ustanowił targ tygodniowy w niedzielę. W 1540 roku akty ziemskie grodzień-

skie wspominają o jarmarku kuźnickim odbywającym się w dzień Ducha Świętego (Borowik, Ryżewski 2004).

Podobnie jak inne zakładane przez Królową Bonę na Litwie miasteczka, Kuźnica pełniła funkcję ośrodka wymiany produktów rolnych i leśnych. Charakteryzowała się luźną zabudową, dużym rynkiem, szerokimi ulicami i obszernymi działkami rolno-ogrodowymi. Nad rzeką Łosośną urządzono przystań dla spławiania produktów rolnych i leśnych do Grodna i dalej Niemnem w kierunku Królewca. Przy gościńcu prowadzącym do pobliskiego folwarku królewskiego w Podlipkach założono bażantarnię.

W 1545 roku król Zygmunt Stary ufundował w Kuźnicy kościół. Zgodnie z opisem z 1783 roku zbudowany był z drewna modrzewiowego, przykryty gontem (Jabłoński 1998). Początkowo była to filialna świątynia parafii odelskiej, której do końca XVIII w. patronowała Kapituła Wileńska. Parafia w Kuźnicy powstała dopiero między 1619 a 1669 rokiem (Borowik, Ryżewski 2004). Pod troskliwą opieką Kapituły Wileńskiej drewniany kościółek kuźnicki, mimo wielu wojen i pożarów miasteczka przetrwał do rozbiorów Polski (uległ zniszczeniu w czasie burzy w 1816 roku). W czasach I Rzeczypospolitej i w I połowie XIX wieku parafia katolicka obejmowała 40 wsi i 20 dworów ziemiańskich i królewskich.

Po 10 latach wolnizny, w przywileju wydanym w dniu 2 czerwca 1546 roku, Królowa Bona nadała Kuźnicy prawa miejskie magdeburskie, w których określiła obowiązki i przywileje mieszczan. Obręb gruntów tego miasteczka obejmował 40 włók. Mieszczanie zostali zwolnieni od wszelkich ciężarów, podwód dwornych tłok i robót. Obowiązywało ich natomiast opłacanie czynszu z placów, włók i mórg miejskich oraz wnoszenie opłat targowych (Borowik, Ryżewski 2004).

Kuźnica leżała na ważnym szlaku komunikacyjnym. Przez miasto prowadziła droga królewska z Litwy przez Grodno, Knyszyn, Łomżę do Korony. W XVI-XVII w. zatrzymywali się tu na postój Królowie (Stundzis 1965). W 1679 roku Jan III Sobieski zezwolił na założenie tu wodnego młyna. Wkrótce, z uwagi na bystrą rzeczką Łosośną, zbudowano w miasteczku i okolicy kilka takich urządzeń (Bujnowski 1939).

Ziemia kuźnicka była kolonizowana zarówno przez przybyszów z zachodu, jak i przez ludność napływającą ze wschodu. Świątynia dla ludności obrządku wschodniego pojawiła się w Kuźnicy prawdopodobnie w I połowie XVI w. Wzniesiono ją tuż obok Kuźnicy we wsi Wojnowce. Nieznana jest dokładna data fundacji ani nazwisko fundatora. Zbudowano ją na ziemi, którą w czasach Kazimierza Jagiellończyka otrzymał Mieleszko Michajłowicz.

W XVII w. ludność obrządku wschodniego przeszła na stronę Unii, tzn. uznała zwierzchnictwo Papieża zachowując obrządek grecki. Świątynia unicka została zniszczona przez Rosjan w czasie „wojny północnej” na początku XVIII w. Na jej miejscu w 1721 r. rozpoczęto budowę klasztoru Bazylianów, będącego filią klasztoru w Supraślu. Tutejszy klasztor wg reguły św. Bazylego ufundowali i uposażyli: Kazimierz Ludwik z Wahanowa, Micuta, starosta symilijski z małżonką Ludwiką z Chrzanowskich. Nadania funduszowe powiększyli w 1743 roku. W akcie fundacyjnym fundatorzy wyrazili życzenie, aby w klasztorze mieszkało zawsze pięciu zakonników. W 1796 roku było tu czterech mnichów. Świadczyli usługi duszpasterskie ludziom zarówno greckiego jak i łacińskiego obrządku. Częstokroć unicy chrzczeni byli przez księży katolickich, katolicy spowiadali się u księży unickich i w ogóle ludność korzystała z posług tych duchownych, którzy byli bliżej, nie przypisując wagi różnicom obrządków (Radkiewicz 1996).

Unicki klasztor Bazylianów w Kuźnicy skasowały władze carskie w 1832 roku, a drewniany kościół bazyliański zamieniły na cerkiew prawosławną. W 1839 roku władze carskie wydały ukaz znoszący Unię i rozpoczęto prześladowanie unitów. Do tego czasu ludność prawosławna rekrutowała się tylko z administracji i wojska.

Po wydaniu ukazu, zmuszano do przejścia na prawosławie nie tylko unitów, ale i całe rodziny katolików, te mianowicie, z których chociażby jedna osoba kiedykolwiek skorzystała z posług duchowieństwa unickiego. Od przepisania na prawosławie katolicy bronili się łapówkami opłacanymi popom i policji. Unicy w ten sposób obronić się nie mogli. Pomimo przejścia na prawosławie, dawna ludność unicka długi czas modliła się po polsku (Bujnowski 1939).

W tym okresie władze carskie dokonały kasaty zakonu oo. Dominikanów w pobliskiej Klimówce za domniemaną współpracę z powstańcami (Jasielczuk 2005).

Oprócz ludności chrześcijańskiej obu wyznań Kuźnicę zamieszkiwali Żydzi, którzy pojawili się w miasteczku na przełomie XVI i XVII wieku. W 1623 roku istniała tu niewielka gmina żydowska. W 1680 roku dwanaście placów w miasteczku należało do Żydów. W 1799 roku na 490 mieszkańców Kuźnicy było 174 Żydów. Z biegiem czasu liczba ludności wyznania mojżeszowego wzrosła. Spis urzędowy z 1807 roku wykazał na 631 obywateli miasta 284 Żydów. W 1847 roku Kuźnicki Okręg Bożniczy liczył 807 Żydów. W 1897 roku Żydzi stanowili 57% mieszkańców Kuźnicy.

Żydzi mieszkali głównie przy Placu Rynkowym i sąsiadujących z nim ulicach. Zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem. Mieili swoją świątynię-synagogę, wzniesioną na przełomie XVIII i XIX wieku z kamienia i cegły, która została zniszczona przez Niemców w czasie II wojny światowej.

Od początku swego istnienia Kuźnica była ośrodkiem klucza kuźnickiego w ekonomii grodzieńskiej (dobra, z których dochody przeznaczano na stół królewski), w województwie trockim w Wielkim Księstwie Litewskim. W okresie działalności podskarbiego litewskiego (od 1765 r.) Antoniego Tyzenhauza, który administrował, a następnie dzierżawił ekonomie litewskie, uporządkowano działki rynkowe i uliczne Kuźnicy, liczącej wówczas 87 dymów (Borowik, Ryżewski 2004). W tym okresie na krótko zniesiono prawo miejskie magdeburskie, a ludność obciążono powinnościami. Nowe prawa ustanowione przez podskarbiego Tyzenhauza nie dotyczyły jedynie wójta i Żydów.

Po III rozbiorze Polski w 1795 roku Kuźnica należała do Prus i do 1807 roku była koronnym miastem pruskim, ożywionym ze względu na bliskość granicy z Rosją (Borowik, Ryżewski 2004). Wraz z przejściem obwodu białostockiego do Rosji, miasteczko straciło na znaczeniu. Bliskie sąsiedztwo Grodna nie sprzyjało rozwojowi miasta. Nigdy nie rozwinęło się ono w większy ośrodek.

Pod względem administracji kościelnej parafia kuźnicka znalazła się w utworzonym w 1808 roku archidiakonacie bia-

łostockim, wchodzącym w skład diecezji mohylowskiej, a od 1848 roku diecezji wileńskiej (Sokół 2006). W 1819 roku wzniesiono w Kuźnicy nową drewnianą świątynię. Budynek po kilkunastu latach nie spełniał już potrzeb rozrastającej się parafii. Stąd wierni wystąpili do konsystorza wileńskiego o pozwolenie na budowę murowanego kościoła. Został on zbudowany w latach 1860-64 z kamienia polnego i cegły, w stylu neogotyckim. Budowę kościoła pod wezwaniem Opatrzności Bożej prowadził ks. Adam Pisanko – kapłan, patriota, uczestnik powstania styczniowego, więzień Sybiru.

Od 1862 roku przez Kuźnicę przechodziła kolej Warszawsko-Petersburska, łącząca Cesarstwo Rosyjskie z Królestwem Polskim. Przed I wojną światową Kuźnica była stacją kolejową czwartej klasy i posiadała niewielki dworzec. Budowa kolei nie przyczyniła się znacznie do rozwoju miejscowości (Kunda 1982).

W okolicach Kuźnicy burzliwie przebiegało Powstanie Styczniowe. W lipcu 1863 roku doszło do krwawej bitwy na terenie Łosośny i Czuprynowa (gm. Kuźnica) w pobliżu nowej linii kolejowej. Poległych powstańców pochowano w usypanym przy torach kopcu, na którym stoi dziś dębowy krzyż (Gajdzis 2003). Z okresu powstania styczniowego pochodzą jeszcze dwie mogiły, zwane przez miejscową ludność kurhanami, zlokalizowane przy torach kolejowych na odcinku Kuźnica – Kundzin. Są to mogiły zbiorowe, kryjące szczątki od kilku do kilkunastu osób.

Szczególnie ciężki dla powstańców okres rozpoczął się wraz z objęciem w maju 1863 roku dyktatorskich rządów na Litwie i Białorusi przez generała-gubernatora Michaiła Murawiewa zwanego Wieszatielem – brutalnego i cynicznego, zdecydowanego na najbardziej represyjne działania. To na jego rozkaz, na najwyższym wzniesieniu w okolicach Kuźnicy zwanym Szubienicą, w 1863 roku powieszono kilkunastu patriotów.

W ramach represji popowstaniowych skonfiskowano i przekazano w ręce Rosjan majątki miejscowych ziemian pomagających powstańcom, a ich właścicieli zesłano na Sybir. Taki los spotkał Ostromeckich z Łosośny i Kundzina, Sierżputowskich z Łosośny i Chreptowiec. Majątek Sterpejki otrzymał od cara w nagrodę je-

den z najgorliwszych siepaczy Murawiewa – Aleksander Żytkow. Właścicielem Łosośny Małej został carski pułkownik Sytin zaś Łosośny Wielkiej – Bogdubowa (Szumski 1988).

W ramach represji popowstaniowych gubernator grodzieński wystąpił do gubernatora generalnego w Wilnie z wnioskiem o zamknięcie kościoła w Kuźnicy. Jednak władze carskie nie przychyliły się do tego wniosku (Jabłoński 1998). Natomiast w pobliskiej Klimówce w 1866 roku władze carskie zamknęły kościółek i zamieniły go na cerkiew prawosławną (Jasielczuk 2005).

W latach 1915-1920 cała Ziemia Kuźnicka poniosła dotkliwe straty. Na te tereny wkroczyły olbrzymie siły wojsk carskich, których przemarsze i postoje zniszczyły w znacznym stopniu drogi, mosty, sady i ogrody. W nadleśnictwie Kuźnica wycięto ok. 100000 m<sup>3</sup> użytkowego drzewa. Wojska rosyjskie stosowały taktykę spalonej ziemi, cofając się przed Niemcami niszczyły tartaki, a także rekwirowały dzwony w kościołach (Talarczyk 1991).

Dzieła zniszczenia dokończyły wojska niemieckie, które wkroczyły na te ziemie w sierpniu 1915 roku i okupowały te tereny do 1919 roku prowadząc rabunkową gospodarkę.

Okolice Kuźnicy były terenem krwawych działań związanych z wojną polsko-bolszewicką w 1920 roku. Po klęsce w Bitwie Warszawskiej Armia Czerwona wycofała się na wschód, obsadzając front wzdłuż linii Nowy Dwór – Zalesie – Kuźnica. We wrześniu doszło tu do bardzo zaciętych walk. Walki w okolicach Kuźnicy były początkiem Bitwy Niemeńskiej o Grodno i Lidę. Zdecydowała ona ostatecznie o polskim zwycięstwie i ustaleniu wschodniej granicy wskrzeszonej Rzeczypospolitej (Dobroński 2005).

Na cmentarzu katolickim w Kuźnicy i w pobliskiej Klimówce znajdują się pomniki wdzięczności „Bohaterom poległym w obronie Polski w 1920 roku”.

Kuźnica z obu wojen wyszła bardzo okaleczona: zniszczono infrastrukturę techniczną, spalono zabudowania. Niewątpliwie zniszczenia wojenne przyczyniły się do tego, że w 1921 roku Kuźnica utraciła prawa miejskie.

Tuż po odzyskaniu niepodległości Kuźnica liczyła 1075 mieszkańców. Na początku lat 30-tych zamieszkiwało tu 1428 osób z tego 842 katolików, 556 Żydów i 30 prawosławnych. Tuż przed wybuchem II wojny światowej Kuźnica liczyła prawie 2000 mieszkańców, z czego ludności żydowskiej było ok. 50%, a osób wyznania prawosławnego ok. 9%.

Zdecydowana większość (93%) ludności osady utrzymuje się w okresie międzywojennym z rolnictwa. Pozostałe 7% przypada na ludność zatrudnioną w handlu, rzemiośle, administracji, szkolnictwie (Bujnowski 1939)

Przedsiębiorstwa handlowe w zdecydowanej większości były własnością Żydów. W 1934 roku w Kuźnicy były 33 sklepy z czego tylko 3 należały do chrześcijan. W 1938 roku na 42 sklepy różnych kategorii 34 były własnością Żydów, a 8 to były tzw. sklepy chrześcijańskie. Sklepy chrześcijańskie zaopatrywały się przeważnie w Sokółce w Żydowskiej hurtowni firmy „Agef”. Na ożywienie ruchu handlowego w dużym stopniu wpływały też targi i jarmarki. Targi w Kuźnicy odbywały się we czwartki (Bujnowski 1939).

Tuż przed wybuchem I wojny światowej i w czasie jej trwania, w północno-wschodniej części gminy Kuźnica, w okolicy fortów grodzieńskich wycięto doszczętnie ponad 1000 ha starego drzewostanu. W 1929 roku Ministerstwo Rolnictwa przekazało 800 ha w/w gruntów leśnych w uroczysku Dubnica na przeniesienie i osadzenie ludności z Puszczy Kurpiowskiej z rejonu Ostrołęki, Łomży, Kolna. Za każdy hektar pozostawiony na Kurpiach chłopi otrzymywali dwa bardziej urodzajnej ziemi położonej trójkącie Grodno – Kuźnica – Nowy Dwór. Już w latach 1931-32 powstało kilkadziesiąt gospodarstw, by ostatecznie dojść do 86 domostw. Nowo powstałą wieś nazwano – Dubnica Kurpiowska (Zalesko 1993). Pomimo dotacji z Państwowego Banku Rolnego osadnicy przez kilka lat żyli bardzo biednie, mieszkając w prowizorycznych domach. Dużym problemem był brak wody – studnie kopano do 70 m głębokości, pomimo tego przez długie okresy w roku były one suche (Bujnowski 1939).

W 1944 roku Dubnica została włączona w skład ZSRR. Po korekcie granicy w 1948 roku, część Dubnicy wróciła do

Polski. W latach 1944-48 odnotowano przypadki wywózek na Sybir w ramach represji stosowanych przez władze sowieckie. Przecięcie granicą państwową na pół nowo powstałej struktury osadniczej spowodowało lawinę procesów dezintegracyjnych i totalne wyludnienie tej wsi. Obecnie, o jej obecności na tych ziemiach świadczą ruiny okazałych obór zbudowanych z gładów i kamienia. W czasie II wojny światowej przez Kuźnicę dwukrotnie przechodził front i dwukrotnie osada płonęła, a ludność została zdziesiątkowana.

Podczas okupacji sowieckiej w latach 1939-41 kilkanaście rodzin wywieziono na Sybir, kilkunastu mężczyzn wcielono przymusowo do armii sowieckiej, wielu trafiło do więzień i łagrów. Po wkroczeniu do Kuźnicy, Sowieci zbeszczęścili kościół katolicki i zniszczyli kilka krzyży. Zagrożony natychmiastowym rozstrzelaniem proboszcz – ks. Jan Eysmont musiał uciekać na Litwę (Talarczyk 1991).

Polityka reżimu stalinowskiego była nakierowana głównie na wyniszczenie najbardziej aktywnego, świadomego i najwartościowszego elementu polskiego. Z relacji świadków wynika, że bardzo aktywny udział w represjach Polaków (wskazywanie rodzin do wywózek na Sybir, gorliwa służba w policji politycznej) wzięli udział kuźniccy Żydzi, którzy już we wrześniu 1939 roku ostentacyjnie okazywali swoją nielojalność wobec Rzeczypospolitej.

Kolejne represje nastąpiły pod okupacją niemiecką. Z chwilą wkroczenia do Kuźnicy wojsk niemieckich nastąpiła pacyfikacja pobliskich wsi. W 1941 roku w czasie działań frontowych zginęło kilkudziesięciu mieszkańców Kuźnicy i okolic, doszczętnie spłonęła dzielnica Żydowska, budynek dworca kolejowego, większość drewnianej zabudowy osady (Grantowski, Monkiewicz, Kowalczyk 1981).

W ciągu 3 lat okupacji niemieckiej kilkadziesiąt osób wywieziono na roboty przymusowe, kilku miejscowych członków ruchu oporu rozstrzelano. Ludność żydowską z Kuźnicy i pobliskich kolonii wiejskich (Izaaka, Palestyna, Chanaan) w końcu 1941 roku Niemcy zamknęli w gettach. Getto w Kuźnicy zlikwidowano w listopadzie 1942 roku a jego mieszkańców wywieziono do obozu

przejściowego w Kiełbasinie pod Grodnem, a następnie do obozów koncentracyjnych (Pigiel 1989).

W okresie okupacji hitlerowskiej ludność żydowska została wymordowana w obozach koncentracyjnych, przede wszystkim w Treblince. Kilka rodzin żydowskich przeżyło wojnę dzięki heroicznym Polakom, którzy ich ukrywali przed Niemcami narażając własne życie. Społeczeństwo Kuźnicy na ogół wspierało nękaną ludność żydowską, pomimo wcześniejszej kolaboracji dużej części tej społeczności z okupantem sowieckim. W obliczu holokaustu pomoc ofiarom hitlerowskiego terroru była uważana na wsi za główną powinność. U Pauliny Borowik z pobliskiego Czuprynowa wojnę przetrwała żydówka z Kuźnicy i doktor Sołowiejczyk z córką. Inna o imieniu Rachela (nazwisko nieznane) przeżyła dzięki dostarczeniu jej przez ZWZ-AK fałszywych dokumentów (Talarczyk 1994).

Aktualnie jedynymi śladami po kuźnickich Żydach jest fragment cmentarza na pagórku nad rzeką Żwegrą. Przez część tego cmentarza, w miejscu gdzie pochowani są Żydzi rozstrzelani przez Niemców w 1942 roku, przebiega obecnie międzynarodowa szosa prowadząca z Białystoku do Grodna. Pozwolenie na zajęcie tej części cmentarza pod drogę podpisał w 1994 roku ówczesny Naczelny Rabin RP – P. M. Joskowicz.

W ciągu 3 lat okupacji niemieckiej zdołano odbudować większość domów, ale na krótko, bowiem w końcu lipca 1944 roku w wyniku przechodzącego tędy frontu ponownie zniszczono osadę. 22 lipca 1944 roku Armia Czerwona zaciekle walcząc z Niemcami zbombardowała Kuźnicę, w tym kościół (Pigiel 1989).

Warto zaznaczyć, że na terenie Kuźnicy i okolic przez cały okres wojenny istniały ośrodki konspiracyjnego nauczania. Podczas okupacji sowieckiej tajne komplety powstały w Kuźnicy, Nowodzieli, Klimówce. Pod okupacją niemiecką Kuźnica należała do jednego z najaktywniejszych ośrodków tajnej oświaty na terenie byłego powiatu sokólskiego (Czerapski 1985).

Bezpośrednio po przejściu frontu w Kuźnicy rozpoczęły się prace nad wytyczeniem nowej, przesuniętej 300 km na zachód, pol-

sko-sowieckiej granicy państwowej (Sokół 2006). Polsce powojennej została narzucona granica wschodnia wedle tzw. linii Curzona, ale z istotnymi poprawkami Stalina. Marionetkowy PKWN szybko podpisał kolejne umowy z ZSRS i od 16.08.1945 roku była to już „granica przyjaźni”. Po raz pierwszy w swojej paruset letniej historii parafia i gmina Kuźnica zostały rozdzielone sztuczną granicą na dwie połowy. Nowa granica dzieliła również rodziny, miejscowości, przecinała gospodarstwa i drogi. Tak wytyczona w pośpiechu granica – bynajmniej nie uwzględniająca racji białoruskich, a jedynie sowieckie – została obsadzona przez wojska NKWD. Wkrótce strefę graniczną zaorano, a powstały 800-metrowy pas ogrodzono drutem kolczastym; umieszczono tam tysiące świetlnych wyrzutni rakiet sygnalizacyjnych, przygotowano zasadzki i umocniono posterunki (Sokół, Kurier Poranny z 13.06.2008 r.).

Polacy, którzy zostali po wschodniej stronie granicy, byli terroryzowani, pozbawieni dostępu do polskich szkół, kościołów, narzucono wysokie obowiązkowe kontyngenty i podatki.

Mimo zastraszenia i grożącego niebezpieczeństwa mieszkańcy oddzielonych wsi pielęgnowali swoją tożsamość – wywieszano potajemnie polskie flagi, zbierano się w domach na modlitwy o cud powrotu do Polski, pisano petycje do Moskwy. Nowa granica zaskakiwała powracających z frontu, obozów lub przymusowych robót. Ci, którzy usiłowali się przedostać na drugą stronę granicy, do swoich domów, rodzin, często wpadali w zasadzki, byli zabijani lub zsyłani do łagrów na Sybir. Żołnierze sowieccy za zabicie lub ujęcie człowieka, który przypadkowo znalazł się na pasie granicznym, byli nagradzani wielodniowymi urlopami.

15 maja 1948 roku w wyniku porozumień międzyrządowych przeprowadzono korektę wschodniej granicy państwowej. Do gminy Kuźnica i w granice państwa polskiego powróciło kilka wsi. W maju 2008 roku w 60-tą rocznicę tego wydarzenia odbyły się w Kuźnicy uroczystości religijno-narodowe. Między innymi w przygranicznym lesie poświęcono pomnik na grobie dziewczyny zastrzelonej przez sowieckich żołnierzy NKWD. Nieznana jest liczba wszystkich, którzy zginęli w ciągu 4 lat funkcjonowania owej sztucznej granicy.

W okresie powojennym przemiany polityczne, społeczne i gospodarcze zdecydowały o zmianie charakteru i wyglądu Kuźnicy. Wielu jej dotychczasowych mieszkańców wyemigrowało do większych ośrodków miejskich, a do Kuźnicy przybyli ludzie z okolicznych wsi. Rdzenni kuźniczanie stanowią dziś niewielki procent ogólnej liczby mieszkańców. Zmieniła się też struktura zawodowa ludności. Swoją rolniczy charakter Kuźnica utraciła pod koniec lat 60-tych w związku z rozwojem kolejowego przejścia granicznego i związanej z tym faktem intensyfikacji wymiany handlowej i turystycznej. Przełom wieków to pojawienie się kolejnej szansy na rozwój Kuźnicy związanej z uruchomieniem największego na wschodniej granicy terminalu odpraw na drogowym przejściu granicznym.

## Literatura

Borowik P., Ryżewski G., 2004, *Kuźnica w czasach nowożytnych*, [w:] Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego, z. 10, Białystok.

Bujnowski W., 1939, *Powiat sokólski. Jego przeszłość i stan obecny*, Warszawa.

Czeropski J., 1985, *Jawna i tajna oświata w okresie okupacji hitlerowskiej (1941-1944) na terenie byłego powiatu sokólskiego*, [w:] Przegląd Historyczno-Oświatowy, nr 2, Warszawa.

Dobroński A. Cz., 2005, *Miasto Sokole*, [w:] Medyk Białostocki, nr 10 (33), Białystok.

Gajdzis T., 2003, *Wolność krzyżami znaczone. Sokółka – moje rodzinne miasto 1863–1920–1939*, Białystok.

Gnatowski M., Monkiewicz W., Kowalczyk J., 1981, *Wieś białostocka oskarża. Ze studiów nad pacyfikacją wsi na Białostocczyźnie w latach wojny i okupacji hitlerowskiej*, Białystok.

Jabłoński K. A., 1998, *Pierwsze neogotyckie kościoły na Ziemi Białostockiej w Kuźnicy Białostockiej i Nowym Dworze*, [w:] Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego, Białystok.

Jasielczuk L., 2005, *Dzieje klasztoru dominikanów w Klimówce 1686-1832*, Białystok.

Kunda G. T., *Kuźnica na przełomie XIX i XX w*, praca magisterska pod kierunkiem dr hab. A. Cz. Dobrońskiego.

Pigiel G., 1989, *Dekanat sokólski w czasie II wojny światowej*, praca magisterska pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Z. Zielińskiego, Lublin.

Radkiewicz A., 1996, *Unici w Kuźnicy*, [w:] Ziemia Sokólska, nr 22.

Sokół K., *Granica polsko-radziecka z lat 1944-48 w okolicach Kuźnicy. Doświadczenia mieszkańców*, praca magisterska pod kierunkiem dr hab. A. Cz. Dobrońskiego, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.

Sokół K., 2008, *Zmiany granicy*, Kurier Poranny, czerwiec 2008.

Stundzis M., 1965, *Archipelag kuźnickich problemów*, Zorza, nr 38.

Szołkiewicz S., 1881, *Pissowaja Kniga Grodnieńskiej ekonomii*, Wilno.

Szumiński J., 1988, *Instrukcyjne majątki ziemskie w powiecie sokólskim w latach 1867-1914*, Studia polsko-litewsko-białoruskie.

Talarczyk M., 1991, *Losy księży*, Sokólskie zeszyty historyczne, z. 2, lipiec 1991.

Talarczyk M. 1991, *Rok 1915 na Sokólszczyźnie*, Sokólskie zeszyty historyczne, z. 1, marzec 1991.

Wiśniewski J., 1997, *Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, [w:] Acta Baltico-Slavica, t. XI.

Zalesko Z., 1993, *Dubnica. Nadzieja na lepsze życie*, Sokólskie zeszyty historyczne, z. 8.